

MNENJE ŠTUDENTOV O DOSTOPNOSTI ZAKLJUČNIH DEL ŠTUDIJA NA SLOVENSKIH UNIVERZAH¹

Maja Železnik
Primož Južnič

Oddano: 24. 7. 2010 – Sprejeto: 10. 9. 2010

Izvirni znanstveni članek
UDK 027.7:378.2.004.14-057.87(497.4)

Izvleček

Med prednosti svetovnega spleta štejemo tudi to, da je mogoče publikacije, ki so bile prej težje dosegljive, približati uporabnikom. To velja tudi za zaključna dela različnih stopenj univerzitetnega študija, ki sodijo med pomembne, a veliko premalo izkoriščene del knjižnične zbirke visokošolskih knjižnic. Publikacije, ki so rezultat raziskovalnega dela, so pomemben vir informacij za študente in raziskovalce določenega področja. Predstavljene so nekatere prednosti, slabosti in nerešena vprašanja v povezavi z omogočanjem spletnega dostopa do zaključnih del študentov. Rezultati empirične raziskave, izvedene v letu 2009 na vseh štirih slovenskih univerzah, so pokazali, kako študentje pri svojem študiju uporabljajo diplomska dela svojih predhodnikov in kako bi jih uporabljali, če bi bila ta zbrana in urejena v skupni zbirki na spletu, ter kaj menijo o tem, da bi bile tudi njihove diplomske naloge dostopne na enak način.

Ključne besede: visokošolske knjižnice, digitalne knjižnice, diplomske naloge, visokošolska dela, siva literatura, ETD, študije uporabnikov

1 Članek je nastal na osnovi diplomskega dela Maje Železnik "Dostopnost diplomskih in drugih nalog študentom in ostalim uporabnikom" pod mentorstvom dr. Primoža Južniča.

Abstract

One of the advantages of the world wide web is that we can now make literature which was before known as unused available to users. This is also true in the case of graduate and postgraduate theses which are important but underused parts of library collections. They are a result of research work and an important source of information for students and researchers. In this paper some advantages, disadvantages and unresolved questions regarding web access to theses and dissertations are presented. Results of the research, made in 2009 at all four Slovenian universities revealed how students use theses and dissertations of their predecessors and how they would use them if they were available in the ETD collection on the world wide web. Students' opinion on including their theses in such collections is presented, too.

Keywords: academic libraries, digital libraries, undergraduate theses, grey literature, ETD, user studies, Slovenia

1 Uvod

Knjižnice povsod po svetu so se znašle pred podobnimi razpotji, saj so priča naraščanju obsega visokega šolstva, zmanjševanju deleža javnih sredstev, razvoju informacijske tehnologije in vedno zahtevnejšim uporabnikom. Tudi slovenske visokošolske knjižnice so del teh procesov in nanje vplivajo tako dogajanja v Evropi kot trendi razvoja drugod po svetu.

Skrb za kakovostno knjižnično zbirko in gradnja le-te je postala izjemno kompleksen proces v visokošolskih knjižnicah, saj je potrebno razvijati in vzdrževati zbirko tako tiskanega gradiva kot gradiva v elektronski obliki in bolj načrtno pristopiti k oblikovanju in dopolnjevanju svojih knjižničnih zbirk. Borgmanova (2003) knjižnično zbirko uvršča med štiri izzive, ki čakajo visokošolske knjižnice v omreženem okolju. Sprašuje se, kaj sploh pomeni »zbirati« gradivo v časih, ko knjižnice v večini primerov omogočajo dostop do vsebine, ki nima fizične oblike. Knjižnična dejavnost se ne vrednoti več po obsegu svoje zbirke gradiva na policah, ampak po kakovosti storitev, ki jih nudijo svojim uporabnikom. Avtorica ugotavlja tudi, da sicer tiskano gradivo ostaja temelj vsake knjižnične zbirke, ukinjajo pa se storitve, ki od uporabnika zahtevajo, da fizično vstopi v knjižnično zgradbo.

Zaključna dela študija niso edina oblika sive literature, ki nastaja na univerzah, je pa daleč najobsežnejša in za univerze najbolj prepoznavna. Pri tem imamo v mislih predvsem diplomska in magistrska dela² ter doktorske disertacije, ob omembi katerih večina pomisli na obsežne, v usnje vezane knjige. Običajno jim je namenjen poseben prostor v knjižnici ali celo skladišču, zato so velikokrat pozabljena in neuporabljena.

Po definiciji o vrstah informacijskih virov (Ambrožič, 2004) se diplomska dela, magistrska dela in doktorske disertacije uvrščajo med primarne dokumente. O primarnih dokumentih govorimo, kadar gre za objavljene ali omejeno objavljene oziroma neobjavljene dokumente in prinašajo izvirne avtorjeve ideje v neokrnjeni obliki in dolžini. Visokošolska dela se uvrščajo v skupino slednjih, torej omejeno objavljenih ali neobjavljenih dokumentov, za katere je značilno, da izidejo v manjši nakladi in niso dostopni v knjigotrski mreži. Gre za samostojne polpublikacije, ki jih morajo kandidati izdelati za pridobitev visokošolske izobrazbe ali določenega naziva, ločimo pa jih tudi glede na raven strokovnosti:

- **Diplomsko delo** navadno obravnava kompleksnejšo tematiko ter predstavlja znanje, pridobljeno med študijem. Vsebuje vse elemente znanstvenega dela in od študenta zahteva usposobljenost za samostojno delo na določenem znanstvenem področju ter obvladovanje metodologije znanstvenoraziskovalnega dela.
- **Magistrsko delo** obravnava nova spoznanja in hipoteze, ki jih analizira, dokazuje ali zavrača oziroma jih skuša aplikativno uporabiti v znanosti ali v novih tehnoloških postopkih. Vsebovati mora nove, izvirne zaključke, dokazane z izvirnimi sklepi.
- **Doktorska disertacija** znanosti prinaša nova spoznanja in nove metode dela. Kandidat predstavi že znano domačo literaturo, to primerja s svetovno in na temelju že znanih dejstev in raziskav v literaturi na osnovi svojih znanstvenoraziskovalnih metod dokaže svoje hipoteze. Kritično mora oceniti morebitna odstopanja od pričakovanih rezultatov in ta odstopanja tudi pojasniti.

Zakon o knjižničarstvu (2001) odreja, da univerzitetne knjižnice kot glavne visokošolske knjižnice univerz pridobivajo in obdelujejo obvezne izvode gradiv, ki nastajajo in se objavljajo v okviru univerz, vključno z diplomskimi, magistrskimi nalogami in doktorskimi disertacijami. Narodna in univerzitetna knjižnica kot nacionalna depozitarna organizacija pa od zavezancev prejema tudi po dva izvoda vseh doktorskih disertacij, ker ji tako nalaga 6. člen *Zakona o obveznem izvodu publikacij* (2006).

2 Poimenovanja z izrazom »delo« ali »nalog« uporabljajo različni avtorji, ustanove in predpisi različno.

Diplomske naloge, magistrske naloge in doktorske disertacije sodijo glede na dobo hranjenja tudi pod arhivsko pomembno gradivo univerze (Žumer, 2007, str. 45), saj ga morajo hraniti trajno, uničenje tovrstnega gradiva pa tudi po pretvorbi v digitalno obliko ni dovoljeno.

Pomembnost diplomskih, magistrskih del in doktorskih disertacij je veliko večja kot zgolj pogoj za uspešen zaključek študija in pridobitev naziva, saj prinašajo rezultate raziskovalnega dela, ki so pogosto izhodišče za nadaljnje študije. Predvsem magistrske naloge in doktorske disertacije se precej razlikujejo od drugih znanstvenih publikacij. So podrobne, vključujejo inovativne ideje, hipoteze, metodologije, obsežne sezname literature itn. Občasno in z velikim časovnim zamikom so rezultati objavljeni v člankih ali monografijah (MacColl, 2002), ki pa zaradi uredniških politik prinašajo le skrajšane predstavitve ugotovitev. Zato je nekatere informacije o raziskavi možno najti samo v izvirnem delu.

Nedavna Južničeva (2009) raziskava o pomenu visokošolskih del pri knjižničarjih Univerze v Ljubljani je pokazala, da so za študente pomembna zlasti diplomska dela. Intervjuvani knjižničarji so ugotavljali, da so za študente diplomska dela vir, kjer ti črpajo navdih za svoje lastno raziskovalno delo, zlasti pa so pomembni obsežni sezname literature in spoznavanje načel oziroma načinov izdelave nalog. Večina knjižničarjev je menilo, da so za profesorje bolj pomembna magistrska dela in doktorske disertacije, čeprav je nekaj intervjuvancev odgovorilo, da so kvalitetne raziskave kasneje objavljene v obliki člankov, ki so običajno dostopni tudi v elektronski obliki, kar je za profesorje veliko bolj priročno. Zunanji uporabniki običajno ne posegajo po tej vrsti sive literature, zato so knjižničarji ocenili, da je zanje nepomembna³.

Raziskava je pokazala tudi, da je dostop do zaključnih del v večini obravnavanih primerov zaprt za uporabnike, saj je gradivo shranjeno v ločenih prostorih ali skladiščih. Najpogostejši vzrok je prostorska stiska, prednost na knjižnih policah v prostem pristopu ima gradivo z večjo frekventnostjo. Uporaba je v večini primerov omejena samo na knjižnične prostore, nekatere knjižnice dovoljujejo izposojajo diplomskih, ne pa tudi magistrskih del in doktorskih disertacij, spet drugi ravno nasprotno. Nič neobičajnega tudi ni, če je za uporabo določenega dela potrebno pridobiti dovoljenje avtorja ali podpisati izjavo o spoštovanju avtorskih pravic, predvsem za dela, ki vsebujejo izsledke, pomembne za industrijo ali druge naročnike. Na podlagi teh rezultatov lahko sklepamo, da so zapleteni postopki dostopa verjetno najpogostejši vzrok za slabo izrabo visokošolskih del.

3 V raziskavi o sivi literaturi v specialnih knjižnicah v Sloveniji, ki jo je Južnič izvedel leta 2008, pa se je izkazalo, da te zbirajo in shranjujejo velik delež diplomskih, magistrskih del in doktorskih disertacij. Sklepamo, da imajo tudi »zunanji uporabniki« razmeroma veliko potrebo po tovrstni literaturi.

Podobne ugotovitve veljajo tudi za visokošolsko knjižnice v ZDA. Moxley (2001) je poleg tega ugotavljal, da je veliko zaključnih del nekakovostnih. To bi lahko pripisali dejstvu, da kreativnost študentov pri pisanju velikokrat omejujejo visokošolske ustanove in njihovi profesorji, ki želijo vzdrževati kvaliteto s predpisovanjem modelov in oblike zaključnih del. Študentje s tem omejevanjem velikokrat izgubijo občutek, da s svojim delom prispevajo k razvoju področja in stroke.

Z vključitvijo zaključnih del študija v digitalne knjižnice in institucionalne repozitorije je dosežena ne samo povečana uporaba tovrstnih del, ampak tudi razširjen krog uporabnikov, ki niso več omejeni zgolj na visokošolski prostor, temveč gre za različne uporabnike v širšem okolju. Zato se visokošolske knjižnice oziroma visokošolski zavodi vse pogosteje odločajo za gradnjo institucionalnih repozitorijev, katerih namen je prav tako zbiranje, ohranjanje in dajanje v uporabo dokumente v digitalni obliki, le da gre v tem primeru za publikacije, ki so rezultat raziskovalnega dela: raziskovalna poročila, kongresno gradivo, učno gradivo, diplomska in magistrska dela ter doktorske disertacije, vključeni so lahko tudi formalni dokumenti, npr. upravni akti in pravilniki, načrti in poročila o delu, strategije.

Razlogi za nastanek institucionalnih repozitorijev so različni. Najpogostejša argumenta sta zagotavljanje prostega dostopa do rezultatov raziskovalnega dela in zbiranje vsebine na enem mestu, s čimer se ohranjajo tudi neobjavljena dela in ostala siva literatura. Gradnja institucionalnega repozitorija nakazuje težnjo knjižnic, ki se pod vplivom sprememb želijo dvigniti nad svojo tradicionalno vlogo in aktivno sodelovati v spreminjajočem se znanstvenem komuniciranju ter postati vidnejši del univerze (Yiotis, 2008).

V pričujočem članku smo zato najprej preučili pomen dostopa do zaključnih del študija v elektronski obliki, t. i. elektronskih tez in disertacij (ETD), pregledali smo tudi, kako so ETD dostopne v Sloveniji. Nato smo predstavili rezultate raziskave, s katero smo želeli izvedeti, ali študenti v Sloveniji vrednotijo diplomska dela kot pomemben informacijski vir in kako, če sploh, jih uporabljajo pri svojem študiju. V anketi smo jih povprašali tudi o dostopnosti del v njihovi visokošolski knjižnici in kakšen je njihov odnos do tovrstnega gradiva v elektronski obliki.

2 Elektronske teze in disertacije (ETD)

2.1 Opredelitev ETD

Akronim ETD (ang. Electronic theses and dissertations) se nanaša na pojem elektronskih tez in elektronskih disertacij. V splošnem velja, da so ETD elektronski dokument, ki, podobno kot njegov papirni ekvivalent, prinašajo rezultate raziskovalnega dela (Park, Zou in McKnight, 2006). Takšno skupno poimenovanje je v tem primeru zelo ustrezno, saj se v svetu zaradi različnih oblik podiplomskih študijev in znanstvenih nazivov uporabljajo različna poimenovanja, npr. v ZDA je odločitev, kaj je teza in kaj disertacija, prepuščena instituciji (MacColl, 2002). V tujini se ETD nanašajo predvsem na magisterije in doktorate, objavljene na svetovnem spletu, ker pa v Sloveniji zbirke poleg že omenjenih vključujejo tudi diplomska dela (pred Bolonjsko reformo), smo pod oznako ETD vključili tudi te in se na ta način izognili nepotrebnemu dvojnemu poimenovanju⁴.

Po Katzu (2004, str. 9) poznamo tri glavne tipe dokumentov ETD:

- dokumente z malo ali nič multimedijskih dodatkov (značilno zlasti za tiste dokumente, ki so prvotno nastali v papirni obliki in bili kasneje pretvorjeni v elektronsko obliko);
- dokumente, ki poleg besedila vključujejo povezave na dokumente, objavljene na spletu ali pa hipertekstne povezave s kazali in preglednicami;
- dokumente, ki poleg besedila obsegajo še številne avdio, video posnetke in ostale tipe multimedijskih dodatkov.

Fox (2004) trem tipom dodaja še »model čebule«, kar pomeni, da je jedro dokumenta pretežno sestavljeno iz teksta in kot tako primerno za tiskanje, vsa multimedijska vsebina pa je dodana v prilogi oziroma dodatni datoteki. Študenti pri oblikovanju ETD običajno niso obvezani uporabiti multimedije, vendar lahko ti zanje predstavljajo spodbudo, da stremijo k izviranosti in začnejo oblikovati dela, ki ne potrebujejo ekvivalenta v papirni obliki. Dodatki v dokumentih so različno sprejeti znotraj akademskih disciplin, manj naklonjeni so jim humanisti, saj imajo večji odpor do novih tehnologij (Katz, 2004, str. 10).

⁴ Ker so nekdanje diplome univerzitetnega študija zakonsko izenačene z zaključnimi nalogami-magisteriji bolonjsko reformiranega študija, smo diplome starih univerzitetnih programov tudi mi enačili z magisteriji, ker jih drugače ne moremo zajeti. Zato uporabljava v besedilu oba izraza zaključna dela študija in visokošolska dela kot sinonima, da bi se izognili zagati. Zanimivo pa je, da imata izraza (ang.) thesis in (ang.) dissertation v ZDA in Veliki Britaniji različna, (praviloma) obrnjena pomena.

2.2 Prednosti ETD

Na vprašanje, zakaj bi zaključna dela študija oddajali in do njih dostopali v elektronski obliki, najlažje odgovorimo z opredelitvijo nekaterih prednosti za ključne interesne skupine – študente, univerzo in knjižnico.

Študentje. Prednosti za študente so predvsem v tem, da so zaključna dela študija (diplomska in magistrska dela ter doktorske disertacije) lažje dostopna in zato veliko bolj brana. Študent se mora zavedati, kako pomembno je, da svoje ugotovitve deli z drugimi in s tem prispeva k izboljšani znanstveni komunikaciji tudi v mednarodnem okolju, večje pa so tudi možnosti, da je delo oziroma posamezni raziskovalec opažen. Izognejo se tudi podvajanju raziskovanja, ki je posledica neseznanjenosti z ugotovitvami svojih predhodnikov. Študenti imajo tudi večjo izrazno možnost. Poleg klasičnih podatkovnih tipov – besedila in ilustracij, lahko v svoja dela vključujejo tudi ostale multimedijske dodatke, s čimer naraste njihova informativna vrednost. Kot prednost naj omenimo še stroške. Pri tiskanih dokumentih morajo študenti plačati vezavo in tisk, medtem ko je ETD tako rekoč zastonj, če seveda predvidevamo, da imajo dostop do ustrezne tehnologije in interneta.

Univerza. Z uvedbo ETD publicistična dejavnost univerz dobiva novo kvaliteto, pridobljeno znanje pa se pozitivno odraža tudi pri digitalizaciji ostalih akademskih publikacij. Pridobijo tudi profesorji, ki lahko kot primer dobre prakse izpostavijo posamezne naloge, še več, študente lahko napotijo na posamezno tabelo, grafični prikaz, posnetek, ki ga delo, dosegljivo na spletu, vsebuje.

Knjižnice. Z uvedbo ETD knjižnice obogatijo svoje digitalne knjižnice oziroma repozitorije, hkrati pa zagotavljajo dodatne storitve za svoje uporabnike, neodvisno od delovnega časa knjižnice, izognejo se tudi pravilu en naslov – en uporabnik, ki velja za tiskane dokumente. Kljub novi storitvi, ni potrebno zaposlovanje dodatnega osebja, odveč je tudi skrb za dodatne prostorske kapacitete, saj ETD ne zavzemajo fizičnega prostora. Prostor postaja vse bolj pomembna prednost knjižnice na univerzi in zasedanje prostora z gradivom danes ena največjih ovir njenega razvoja. Če upoštevamo začetni finančni vložek za pripravo infrastrukture, ki bo omogočala oddajo in uporabo tovrstnega gradiva v elektronski obliki, se stroški za knjižnico dejansko zmanjšajo, saj gradiva ni potrebno več ročno opremiti in pripraviti za izposajo.

Prednosti sistema ETD promovirajo številni projekti po svetu. Med najbolj zanimivimi mednarodnimi pobudami je zagotovo Networked Digital Library of Theses and Dissertations (NDLTD), ustanovljen leta 1997. Predstavlja združenje članic, institucij in organizacij, ki bodo podpirale in spodbujale produkcijo in arhiviranje ETD (Yiotis, 2008). Združenje se je kmalu razširilo izven ameriških meja in danes je več kot polovica sodelujočih ustanov neameriških. NDLTD pred-

stavlja skupno sodelovanje univerz po svetu z namenom, promovirati nastajanje, zbiranje, arhiviranje in distribucijo ETD. Osredotoča se na naslednje cilje:

- izboljšati dodiplomsko in podiplomsko izobraževanje z omogočanjem študentom uporabo digitalne knjižnice in s pomočjo pri razumevanju elektronskega založništva,
- ohranjati dela v elektronski obliki, kar olajša dostop,
- zmanjšati stroške,
- spodbuditi študente h kreativnosti in originalnosti pri pisanju zaključnih del,
- spodbuditi univerze, da omogočijo dostop do svojih repozitorijev.

2.3 Težave z ETD

Pomanjkljivosti, ki spremljajo to področje, so najpogosteje vzrok, da sistemi ETD navkljub nekaterim vzvodom (npr. določbe o obvezni oddaji zaključnih del v elektronski obliki) ne zaživijo. Najbolj skrb zbujajoče je področje trajnega ohranjanja dokumentov. Mnoge univerze zahtevajo, da študenti oddajo tudi natisnjeno verzijo, ker papir še vedno velja za najbolj trajen medij. Zaradi nenehnega razvoja novih formatov ne moremo z gotovostjo trditi, da bo avdio in video vsebina, dodana ETD, dostopna tudi z novimi tehnologijami. Vendar, kot pravita Edminster in Moxley (2002), je najboljši način za »preživetje« informacije, da je ta dosegljiva in uporabljena. Tudi če zaradi tehnoloških sprememb ne bomo uspeli ohraniti ETD, vključno z vsemi multimedijskimi dodatki, nekateri menijo, da je boljše, da so te dosegljive in jih berejo mnogi, četudi samo nekaj let, kot pa da so dosegljive milijone let in jih bere peščica posameznikov (Moxley, 2001). Zagotovo primerjava, vredna razmisleka.

Drugo problematično področje je intelektualna lastnina oziroma avtorske pravice. Vsako delo, objavljeno na spletu, je deležno enake zaščite avtorskih pravic kot delo, objavljeno na kateremkoli drugem mediju (Andrew, 2004). Tako kot velja za diplomska in magistrska dela ter doktorske disertacije v tiskani obliki velja tudi za ETD, da je lastnik avtorskih pravic praviloma avtor dela, torej študent (izjeme so lahko pri raziskavah, ki jih financirajo zunanje institucije). Avtor ima v elektronskem okolju legitimno pravico, da omeji dostop do svojega dela, najpogosteje zaradi občutljive vsebine, npr. politične, komercialne, zaupne informacije. Razlika med tiskanimi in dokumenti ETD je stopnja oziroma obseg omejitve. Pri tiskanih dokumentih običajno velja prepoved dostopa do celotnega dokumenta, ETD pa imajo to prednost, da lahko avtor omeji posamezne dele dokumenta z geslom.

Stock (2008) našteva naslednje možne omejitve dostopa pri ETD:

- Obstaja celotno besedilo, dostop ni dovoljen. Tovrstna omejitev je pogosta v primerih, ko so študentje obvezani, da svoje delo oddajo v elektronski obliki pred zagovorom in diseminacija celotnega teksta še ni dovoljena. V večini primerov je omogočen dostop do metapodatkov.
- Delni dostop – posamezna poglavja so zaupne narave. Študent lahko delo odda v ločenih datotekah in do posameznih omeji dostop. Zaščitena so lahko posamezna poglavja ali posamezni deli besedila (npr. diagrami, preglednice). Omejitev je običajno časovno določena.
- Ni celotnega besedila – uporabniku so ponujeni samo metapodatki, ki jih administratorji arhivov pogosto povzamejo iz zunanjih virov (knjižničnih katalogov in drugih baz podatkov).

Čeprav gre za izbiro posameznika, kako bo ravnal s svojim delom, se vse bolj pojavljajo kritike tovrstnega omejevanja dostopa, saj je v nasprotju s prvotnim namenom, ki naj bi ga elektronska diplomska in magistrska dela ter doktorske disertacije imele. Študentje, ki iz različnih razlogov omejujejo dostop do svojega dela, s svojim ravnanjem izključujejo potencialne bralce in hkrati onemogočajo bodočim generacijam, da bi gradile na njihovih idejah.

ETD še bolj kot njihove papirne različice postavljajo v ospredje problem plagiatorstva, ki se zdi, da je posledica funkcij »kopiraj-prilepi«. S tem mišljenjem se ne strinjamo, saj menimo, da so tiskana dela slabše zaščitena pred tovrstnimi prevarami, predvsem v primerih, ko so tiskana dela manj dosegljiva javnosti, da bi prevare lahko preverili. Za ETD pa imamo na voljo že več programskih rešitev, ki omogočajo primerjave med dokumenti in so pomembni psihološki dejavniki za preprečevanje poskusov plagiatorstva. S trditvijo, da je digitalno plagiatorstvo digitalni problem, ki zahteva digitalno rešitev, se ne strinjamo popolnoma. Menimo, da tehnološke rešitve ustvarjajo okolje nezaupanja. Pojav vse pogostejšega plagiatorstva ne pomeni, da so študentje danes bolj nagnjeni h »goljufanju« kot nekoč, ampak imajo drugačne izkušnje in spremenjeno vedenje ter drugače ravna z informacijami v spletnem okolju (Wood, 2004). Knjižničarji imajo zato zelo pomembno vlogo pri izobraževanju študentov. Pričakuje se, da bodo knjižničarji pomagali osveščati študente, da s plagiatorstvom zavirajo tudi svoj strokovni razvoj. Vprašanje plagiatorstva pri ETD je zato v primerjavi z drugimi težavi na tem področju preveč izpostavljeno.

Jezik, v katerem je delo napisano, je lahko ovira ali prednost za njegovo dostopnost in branost. Zakaj omogočati globalni dostop do dokumentov, če ne razumemo jezika, v katerem so napisani, se je spraševala Stockova (2007). Avtorica je v raziskavi, v kateri je zajela doktorske disertacije iz nekaterih evropskih repozitorijev, ugotovila, da največ del v angleškem jeziku predložijo študenti iz skandinavskih dežel (med 80 % in 90 %). Temu trendu sledita tudi Nemčija in Belgija. Razumljivo je, da si avtorji želijo čim širše bralstvo in izbira »pravega« jezika ter

dosegljivost na spletu vsekakor pripomoreta k temu, vendar ima tovrstna globalizacija lahko tudi negativne učinke, saj vse prevečkrat pozabljamo na pomembnost razširjanja znanstvenih informacij znotraj manjših nacionalnih skupnosti in na razvoj znanstvene terminologije v lokalnem okolju (Južnič, 2009).

2.4 ETD v Sloveniji

V Sloveniji se sistemi za dostop in oddajo ETD šele razvijajo. Nekateri visokošolski zavodi poskušajo razvijati lastne manjše in delne rešitve, večji projekti pa se izvajajo na Univerzi v Ljubljani (dostop del v okviru DiKUL), Univerzi v Mariboru (dostop in oddaja del v okviru DKUM) in v Nacionalni in univerzitetni knjižnici (dostop in oddaja del v okviru dLib).

- Digitalna knjižnica Univerze v Ljubljani (DiKUL)

Digitalna knjižnica Univerze v Ljubljani (DiKUL) predstavlja enotno vstopno točko do elektronskih informacijskih virov Univerze v Ljubljani. Portal s tako imenovanim združevalnim iskalnikom omogoča preiskovanje do 20 elektronskih virov hkrati. Pri portalu se veliko pozornosti namenja elektronskim informacijskim virom, e-revijam in e-knjigam, ki predstavljajo osrčje portala. Nekoliko manj javne pozornosti je namenjene zbirki visokošolskih del, ki jo na portalu DiKUL najdemo pod zavihkom »Dela Univerze«. Gre za seznam povezav na spletna mesta z visokoškolskimi deli in drugimi publikacijami univerze. Spletna mesta z zbirkami ETD so oblikovale posamezne fakultete, nekatere med njimi imajo že razmeroma veliko število naslovov ETD (npr. Digitalna knjižnica Biotehniške fakultete, zbirka Ekonomske fakultete, zbirka zaključnih del Fakultete za družbene vede, zbirka Oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti in ePrints.FRI Fakultete za računalništvo in informatiko).

- Digitalna knjižnica Univerze v Mariboru (DKUM)

Digitalna knjižnica Univerze v Mariboru (DKUM) je enotna vstopna točka za dostop do elektronskih informacijskih virov Univerze v Mariboru. Omogoča dostop do elektronskih izdaj znanstvenih in strokovnih revij, knjižnih zbirk in drugih publikacij, katerih izdajatelj ali soizdajatelj je Univerza v Mariboru. DKUM vključuje tudi sistem elektronske oddaje visokošolskih del. V zbirko so trenutno vključena le novejša diplomska in magistrska dela ter doktorske disertacije, od posamezne fakultete pa je odvisno, ali želi v svojo zbirko vključiti tudi starejša dela. Nekatere fakultete so že pred ustanovitvijo DKUM imele svoje zbirke ETD, ki so bile dostopne uporabnikom preko domačih spletnih strani in so za testne namene dovolile uvoz v DKUM. Zato imajo nekatere fakultete že precej več dostopnih del v DKUM (npr. Ekonomsko-poslovna fakulteta in Fakulteta za organizacijske vede). Poleg enostavnega in naprednega iskanja DKUM omogoča vpogled v lestvice največkrat ogledanih oziroma prenesenih datotek.

- Digitalna knjižnica Slovenije (dLib)

Zbirka Visokošolska dela, dostopna na portalu dLib, je rezultat *Projekta DIZZIS – Razvoj digitalne zbirke znanstveno-raziskovalnih in strokovnih publikacij*, ki je potekal v obdobju od oktobra 2006 do septembra 2008. Usmerjen je bil na problematiko gradnje digitalnih zbirk celotnih besedil znanstvenih in strokovnih publikacij ter digitalnih zbirk gradiv, ki imajo multimedijski značaj. Namen projekta je bil tudi vključiti magistrska dela in doktorske disertacije podiplomskih študentov slovenskih univerz v digitalno zbirko (Ambrožič in Rapuš, 2008; Pokorn, Krstulovič in Štular-Sotošek, 2009).

V okviru projekta je bilo izvedenih nekaj raziskav in analiza podatkov, upoštevane pa so bile izkušnje držav, ki že imajo vzpostavljene nacionalne ali univerzitetne portale za dostop do visokošolskih del (Ambrožič in Rapuš, 2008). Analiza bibliografskih zapisov iz sistema COBISS/OPAC, ki je bila potrebna za sistem prevzemanja metapodatkov in nabor gradiv za digitalizacijo, je na primer pokazala, da največ visokošolskih del proizvajata Univerza v Ljubljani in Univerza v Mariboru. Skozi raziskavo se je izkazalo tudi, da se zakonska določila o oddaji obveznega izvoda publikacij v praksi niso izvajala dosledno, saj je število naslovov v Nukovi lokalni bibliografsko-kataložnih bazi podatkov COBISS/OPAC bistveno manjše kot v vzajemnem katalogu COBIB. Dobljeni zaključki so vzbudili skrb, da veliki večini magistrskih del in doktorskih disertacij najverjetneje ni zagotovljeno trajno ohranjanje, glede na rezultate pa je vprašljiva tudi njihova dostopnost. Rezultati ankete med visokošolskimi knjižnicami Univerze v Ljubljani so pokazali, da elektronske izvode magistrskih del in doktorskih disertacij zbira le manj kot polovica anketiranih knjižnic. Oddajanje elektronske različice ni bilo obvezno, programska in tehnična podpora ni ustrezala zahtevam trajnega ohranjanja digitalnih virov.

Cilj projekta je bil vzpostaviti tudi testno zbirko visokošolskih del na portalu dLib. Na poziv k sodelovanju se je odzvalo le nekaj visokošolskih zavodov Univerze v Ljubljani. Testna zbirka Visokošolska dela je bila na portalu vzpostavljena septembra 2007 in je vključevala 12 magistrskih del in doktorskih disertacij s celotnim besedilom. Pridobivanje gradiv se je nadaljevalo, število vključenih in dosegljivih del pa naraščalo. Ob zaključku projekta je statistika obiska pokazala, da je bila najbolj obiskana zbirka na portalu dLib. Žal pa se je izkazalo veliko manjše zanimanje za sodelovanje pri avtorjih del in visokošolski zavodov, ki so ključni partnerji za izgradnjo zbirke (Ambrožič in Rapuš, 2008). Zbirka Visokošolska dela je v začetku leta 2010⁵ obsegala skupno 281 naslovov magistrskih nalog in doktorskih disertacij.

5 Stanje dne 14. 3. 2010.

3 Odnos študentov slovenskih univerz do diplomskih del v elektronski obliki

3.1 Zasnova in izvedba raziskave

V anketi, ki smo jo izvedli marca 2009 med študenti štirih slovenskih univerz, nas je zanimalo sledeče:

- Kako so študenti seznanjeni z možnostjo elektronskega dostopa do zaključnih del študija (diplomskih del) in v kolikšni meri je podobna zbirka že vzpostavljena na njihovi fakulteti. Pričakovali smo dobro seznanjenost z DiKUL, DKUM in dLib.
- Kako so izvedeli za elektronske oblike zaključnih del študija (diplomskih del) in kako jih uporabljajo. Pričakovali smo, da tovrstne informacijske vire uporabljalo enako oz. podobno kot njihove tiskane verzije in da so k seznanjenosti bistveno prispevale oz. prispevajo spodbude visokošolskih knjižničarjev in profesorjev.
- Kakšen odnos imajo študenti do popolnega prehoda na elektronski način oddaje diplomskih del, ki bi nadomestil tradicionalnega v papirni obliki, in ali bi želeli svoje delo vključiti v digitalno zbirko zaključnih del in s tem omogočiti širši dostop do raziskovalnih rezultatov. Pričakovali smo, da bodo študenti idejo popolna podprli.

Anketiranje s vprašalnikom, ki je vseboval 19 vprašanj pretežno zaprtega tipa, je potekalo na vseh štirih univerzah v Sloveniji: Univerzi v Ljubljani (Fakulteta za elektrotehniko, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, Fakulteta za strojništvo), Univerzi v Mariboru (Ekonomsko-poslovna fakulteta, Pedagoška fakulteta), Univerzi na Primorskem (Fakulteta za humanistične študije) in Univerzi v Novi Gorici (Fakulteta za humanistiko, Poslovno-tehniška fakulteta) (Preglednica 1). Izbor fakultet na posamezni univerzi je povsem naključen oziroma v vzorec so bile vključene tiste fakultete, ki so se odzvale na poziv k sodelovanju. Naključju pripisujemo tudi to, da so prav vse fakultete ljubljanske univerze tehniško usmerjene, kot to, da v vzorec ni vključena nobena izmed naravoslovnih fakultet, čeprav zbirka elektronskih diplomskih in magistrskih del ter doktorskih disertacij ene izmed njih sodi med zglednejše.

Na posamezni univerzi smo želeli dobiti vzorec 100 študentov zaključnih letnikov. Od predvidenih 400 anketiranih smo dobili 273 izpolnjenih anket (Preglednica 1)⁶. Skupaj je v anketi sodelovalo 133 (48,7 %) moških in 140 (51,3 %) žensk,

⁶ Vzorec je tudi v primerjavi s številom celotne študentske populacije majhen, po podatkih Statističnega urada RS (<http://www.stat.si/>) je bilo v šolskem letu 2008/09 na slovenskih univerzah vpisanih nekaj manj kot 90.000 študentov.

torej študentov in študentk. Pri predstavitvi rezultatov spola nismo izpostavljali, saj se je izkazalo, da pri odgovorih ni bistvenih razlik.

Žal se je skozi raziskavo izkazalo, da so nekatere fakultete manj zainteresirane za sodelovanje v raziskavi, namreč poskušali smo se dogovoriti, da anketiranje izvedemo v okviru določenih predavanj. Do odstopanja v številu izpolnjenih anket je prišlo tudi na Univerzi na Primorskem in Univerzi v Novi Gorici, saj anketiranje ni potekalo osebno (ankete so bile poslane in vrnjene po pošti). Obe univerzi sta po nastanku bistveno mlajši, nekateri programi so v začetni fazi izvajanja (zaključnih letnikov še ni) in nekateri razredi so maloštevilčni (ponekod samo šest študentov). Upoštevati pa je potrebno tudi to, da bolonjska reforma ponekod še ni dokončana, zato vzorec zajema različne programe.

Vzorec je glede na vse našete slabosti raziskave manj reprezentativen, posploševanje rezultatov zato ni bilo mogoče. Za bolj reprezentativen vzorec bi morali imeti na razpolago veliko več resursov in časa. Ker pa smo želeli ugotoviti predvsem odnos študentov do zaključnih del študija in njihovo mnenje o dostopnosti del v elektronski obliki, smo pri oblikovanju vzorca želeli zajeti predvsem različne skupine študentov.

Ker so respondenti odgovarjali zelo različno, smo točnost nekaterih podatkov morali razjasniti, zato smo po elektronski pošti zaprosili visokošolske knjižničarje, da odgovorijo na šest enostavnih vprašanj glede organizacije in dostopnosti zaključnih del v njihovi zbirki.

Preglednica 1: Vzorec raziskave

Univerza v Ljubljani		Univerza v Mariboru		Univerza na Primorskem		Univerza v Novi Gorici	
Fakulteta za elektrotehniko (FE)	25	Ekonomsko-poslovna fakulteta (EPF)	45	Fakulteta za humanistične študije (FHŠ)	44	Fakulteta za humanistiko (FZH)	16
Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo (FGG)	27	Pedagoška fakulteta (PEF)	55	/		Poslovno-tehniška fakulteta (PTF)	15
Fakulteta za strojništvo (FS)	46	/				/	
Skupaj	98	Skupaj	100	Skupaj	44	Skupaj	31

3.2 Rezultati

Najprej nas je zanimalo, kako študenti poznajo svoje knjižnice, kako je urejen dostop do diplomskih del, kakšne težave imajo pri dostopnosti gradiva in zakaj

so diplomske naloge pomembne. Na Univerzi v Ljubljani 65 % anketiranih študentov ni vedelo, ali so diplomska dela v njihovi visokošolski knjižnici urejena v prostem pristopu ali v ločenem prostoru, skladišču. Na Univerzi v Mariboru je takih študentov manj, 27 % od 100 anketiranih, na Univerzi na Primorskem 30 % od skupaj 44 vseh anketiranih in na Univerzi v Novi Gorici 81 % od vseh 31 anketiranih študentov. V celotnem vzorcu jih je tako bilo kar 129 oziroma 47 % takih, ki niso seznanjeni z urejenostjo zaključnih del v njihovi visokošolski knjižnici. Kot izjemo velja izpostaviti Ekonomsko-poslovno fakulteto Univerze v Mariboru, kjer je več kot polovica (56 %) respondentov vedelo, da so naloge urejene v prostem pristopu in Pedagoško fakulteto iste univerze, kjer je 80 % anketirancev bilo seznanjenih z urejenostjo diplomskih del v njihovi visokošolski knjižnici.

Pri vprašanju, ali so pri izposoji diplomskega dela že kdaj naleteli na težave, je 19 % (53) vseh anketiranih študentov navedlo, da je bilo diplomsko delo, ki so ga želeli, izposojeno, 69 (25 %) anketirancev si gradiva ni smelo izposoditi, 13 (5 %) jih je pred izposojjo morale pridobiti dovoljenje avtorja.

Zanimiva je torej naslednja ugotovitev, da se je **velika večina** (93 %) anketiranih študentov opredelila, da diplomske naloge predstavljajo pomemben del zbirke visokošolske knjižnice. Svojo odločitev so utemeljili z odgovori, da gradivo uporabljajo kot vzorec za lastno diplomsko delo (oblika, navajanje literature, obseg, struktura), kot pomoč pri seminarskih nalogah, literaturo, pregled nad temami, ki so že narejene. *»Da ne odkrivamo tople vode«*, se je glasil eden izmed odgovorov. Podobni so tudi sledeči primeri pojasnil: *»Predlagane rešitve nekaterih problemov«*, *»Obravnavajo področja, za katere v knjižnicah ni ustrezne literature«*, *»Včasih boljše gradivo kot skripta za izpit«*, *»Marsikatero učne publikacije so izposojene profesorjem za nedoločen čas in na ta način prideš do iskanih podatkov«*, *»Spoznavanje aktualnih tematik, ki jih v zastareli literaturi ni ali pa ni prevodov knjig«*. **To mnenje se nam zdi temeljno in določa tudi pomen tega dela knjižničnih zbirk univerzitetnih in visokošolskih knjižnic.**

V nadaljevanju nas je zanimalo, kako študenti diplomska dela uporabljajo, torej ali: preberejo celoto, pregledajo le literaturo, pregledajo le raziskovalni del naloge, pregledajo kazalo in izberejo posamezna poglavja ali posamezne dele kar prepišejo. Možnih je bilo več odgovorov. Ugotovili smo, da je seznam literature tisti, ki je anketirancem najbolj zanimiv, saj se je za ta odgovor opredelilo kar 36 % vseh sodelujočih študentov. Rezultati kažejo, da so diplomska dela pomemben bibliografski vir in način iskanja po ustreznih virih. Kot drugi najpogostejši odgovor (34 %) so študenti izbrali pregled kazala in izbor najustreznejših poglavij.

Na Univerzi v Ljubljani, kjer smo ankete opravljali na tehniško usmerjenih fakultetah, je bil pogost (19 %) odgovor tudi, da pregledajo raziskovalni del. Študentov, ki preberejo celo nalogo, je bilo največ na Univerzi v Mariboru, 15 %. Najmanj zastopan je bil odgovor *»Posamezne dele kar prepišem in vključim v svoj*

izdelek«, zanj se je opredelilo 22 (5 %) respondentov celotnega vzorca. Pri tem odgovoru so respondenti pogosto dopisali »Ob ustreznem citiranju«.

Ko smo študente povprašali o poznavanju portalov DiKUL, DKUM in dLib, se je izkazalo, da študenti v večini primerov ne poznajo nobenega izmed omenjenih. Za ta odgovor se je izmed vseh 273 anketiranih odločilo kar dve tretjini oziroma 179 respondentov. To se nam je zdelo zelo veliko. Seveda ne moremo soditi, ali gre za premajhen interes ali mogoče za premajhno promocijo storitev ali za kombinacijo obojega. Vredna razmisleka pa je ugotovitev, da jih je med tistimi anketiranimi študenti, ki so poznali vsaj enega od portalov, polovica izjavila, da ga je našla naključno, ter samo četrtina, da je zanj izvedela v knjižnici.

Na ljubljanski in mariborski univerzi najbolj poznajo »svoje« portale, torej DiKUL (13,9 %) in DKUM (28,7 %), na drugih dveh univerzah se je največ študentov odločilo za portal dLib. Mnenje študentov o portalih, ki so jih, ne glede na namen, že kdaj uporabili, je dobro. Veliko se jih je strinjalo, da so na portalih našli informacije, ki so jih iskali (npr. kar 54, 6 % respondentov z Univerze v Ljubljani, 64, 7 % z Univerze v Mariboru). Iskanje se jim sicer ne zdi prezahtevno (npr. 86,4 % respondentov iz Univerze v Ljubljani), kljub temu pa so v veliki meri menili, da bi bili radi bolj poučeni o možnostih iskanja po portalih (npr. v Ljubljani se je s trditvijo strinjalo kar 50 % respondentov).

V izhodišču naše raziskave smo predvidevali, da bomo v študijo zajeli generacijo, ki sta ji delo v elektronskem okolju in uporaba elektronskih virov blizu. Zato smo bili prepričani, da jim bo ideja o popolnem prehodu na oddajo diplomskih del v elektronski obliki in omogočanje njihove uporabe na ta način, zdela zelo dobra. Zato smo podatke, ki smo jih pridobili z vprašanji na to temo, še dodatno statistično analizirali.

Ugotovili smo, da je slaba polovica, 48 % vseh anketiranih študentov na vseh štirih univerzah idejo o popolnem prehodu na elektronsko obliko oddaje diplomskih del označila kot slabo idejo (Preglednica 2). Razlike med mnenji študentov različnih univerz, ki so prikazane v Preglednici 3, so se izkazale za statistično pomembne razlike med univerzami (Pearsonov koeficient = 0,000), takšno možnost zavračajo predvsem anketirani študentje Univerze v Ljubljani.

Preglednica 2: Kakšna se vam zdi ideja, da bi diplomska dela v prihodnosti oddajali samo v elektronski obliki in ne več v tradicionalni, papirni obliki?

Ocena	Število	Odstotek
Zelo dobro	53	19 %
Dobro	63	23 %
Slabo	130	48 %
Vseeno mi je	27	10 %
Skupaj	273	100

Preglednica 3: Ocena študentov po posameznih univerzah ideje oddajanja diplomskih del izključno v elektronski obliki (št. enot)

Univerza	Zelo dobro	Dobro	Slabo	Vseeno mi je	Skupaj
Ljubljana	11	13	64	10	98
Maribor	25	32	29	14	100
Primorska	9	8	26	1	44
Nova Gorica	8	10	11	2	31

Anketirane študente smo prosili, da zapišejo, kakšne prednosti oziroma slabosti vidijo v tovrstnem načinu oddajanja nalog. Predvidevali smo, da bodo študenti utemeljitve pisali v skladu z izbranim odgovorom, torej, če se jim ideja o elektronskem načinu oddajanja diplomskih del zdi slaba, bodo opredelili oziroma zapisali slabosti, če se jim zdi dobra, pa prednosti. Pri analizi smo opazili, da so študenti, ne glede na izbran odgovor, nanizali tako prednosti kot slabosti. Utemeljitev bi lahko razvrstili v nekaj kategorij.

Kot prednosti prehoda na elektronski način oddaje diplomskih del so študenti na vseh štirih univerzah v Sloveniji na prvem mestu izpostavili boljši dostop do tovrstnih del. V povezavi z izboljšanim dostopom so zapisali tudi: »Ni omejitve na delovni čas knjižnice«, »Ni potrebnih več izvodov«, »Vedno dostopno«, »Ni iskanja po knjižnicah«, »Nikoli izposojeno«, »Dostopno kadarkoli in od koderkoli« »Nalogo bere več ljudi«. Kot drugo pomembno prednost so študenti poudarili ekološki vidik. To razmišljanje študentov se nam je zdelo zelo zanimivo, predvsem za obdobje, ko vsi stremimo k temu, da naloge opravljamo hitreje, enostavneje, pri tem pa pogosto pozabljamo na malenkosti, ki to v bistvu niso. Pisali so: »Manj papirja= manj posekanih dreves«, »Ohranjanje gozdov«, »Prijazno do narave«. Veliko študentov je navedlo tudi nižje stroške, saj dela ni potrebno natisniti in zvezati v več izvodih. Izpostavili bi še nekaj prednosti, ki so jih navedli: »Lažja komunikacija med mentorjem in študentom«, »Dodajanje multimedijskih vsebin«, »Niso izpostavljene obrabi, uničevanju«, »Ne zasedejo prostora«, »Bile bi bolj brane«, »Danes je vse že preko računalnikov«, »Urejanje digitalne zbirke je lažje«.

Ko so naštevati slabosti diplomskih del v elektronski obliki, so se študenti največkrat sklicevali na tradicijo, ki jo imajo diplomska dela v papirni obliki: »Kot bodoči diplomant si želim svojo diplomsko nalogo v tiskani verziji, kljub prednostim elektronskih medijev«, »Diploma v elektronski obliki ima manjšo vrednost«, »Ni spomina«, »Ni dokaza«, »Diploma je simbol«, »Izgubi težo, izgubi osebni del«, »V elektronsko verzijo je vložnega manj truda«. Kot drugo pomembno slabost so izrazili skrb nad zlorabami, ki se lahko zgodijo, če je delo objavljeno na spletu: »Nekdo jo lahko spremeni«, »Prepisovanje«, »Profesorje postavlja v položaj, ko naj bi se šli detektive in po spletu preverjali, ali je naloga prepisana«, »Avtorske pravice«, »Prišlo bo do zlorab in posledično do omejevanja dostopa«. Veliko je bilo tudi komentarjev, ki so se nanašali na ohranjanje vsebine: »Papir je trajnejši«, »Izguba podatkov«, »S spremembo tehnologije je

potreben prenos na drug medij», »Sistem se lahko sesuje«, »Virusi«, »Preslabi sistemi, ki ne omogočajo varnega arhiviranja«, »Splet ne deluje«, »Računalnik se pokvari, tudi CD, USB«, »Lahko se izbriše«. Kar nekaj študentov je zapisalo tudi, da je branje z ekrana oteženo in slabo za oči.

Kljub predhodnemu odklonilnemu odnosu do oddaje diplomskih del izključno v elektronski obliki se je velika večina anketiranih 245 (90 %) od skupno 273 opredelila, da bi pri svojem študiju pogosteje uporabljali diplomska dela predhodnikov, če bi bila ta zbrana in urejena v skupni zbirki, dosegljivi preko svetovnega spleta. Prav tako bi študenti vseh štirih univerz v veliki večini (226 oziroma 83 %) v digitalno zbirko diplomskih del želeli vključiti lastno diplomsko delo. Največje nezanimanje je bilo zaznati pri anketiranih študentih ljubljanske univerze, tako se je opredelilo 22 % študentov. Nekateri so svojo odločitev, čeprav ni bilo zahtevano, opredelili s pripisom, da raznih patentov in drugih »skrivnosti« podjetij ni potrebno videti vsakomur. Na omenjeni univerzi obstaja med študenti tudi največja bojazen, da bo nekdo kopiral njihovo delo in ga označil za svojega (Preglednica 4). Razlike med univerzama so statistično pomembne, saj je Pearsonov korelacijski koeficient 0,000.

Preglednica 4: Ali bi vas skrbelo, da bo nekdo kopiral vaše delo in ga označil za svojega?

Univerza	Da	Ne	Skupaj
Ljubljana	65	33	98
Maribor	33	67	100
Primorska	18	26	44
Nova Gorica	13	18	31

Zanimiva je korelacija med odgovori na vprašanje »Ali bi vas pri tem skrbelo, da bo nekdo kopiral vaše delo in ga označil za svojega?« in pripravljenostjo anketiranih študentov na to, da je zaključno delo izključno v elektronski obliki. Dobljeni Pearsonov korelacijski koeficient 0,000 kaže na linearno korelacijo. Torej tisti študentje, ki se bojijo, da bi njihovo delo postalo »plen plagiatorjev«, so tudi manj naklonjeni temu, da bi naloge oddajali le v elektronski obliki.

Zelo malo anketiranih študentov (19) ni podprlo mnenja, da naj bi profesorji in knjižničarji bolj spodbujali uporabo diplomskih del. Se je pa mnenje anketiranih študentov razdelilo med tiste, ki to v celoti podpirajo (137 respondentov) in tiste, ki to le delno podpirajo (117 respondentov) (Preglednica 5). Med univerzami ni statistično pomembnih razlik.

Preglednica 5: Stopnja strinjanja o tem, da bi morali profesorji in knjižničarji spodbujati uporabo diplomskih del skozi celoten študijski proces (št. enot)

Univerza	Strinjam se	Delno se strinjam	Ne strinjam se	Skupaj
Ljubljana	51	40	7	98
Maribor	43	45	12	100
Primorska	21	23	0	44
Nova gorica	22	9	0	31
Skupaj	137	117	19	273

3.3 Razprava

Navkljub temu da rezultatov ni bilo moč posploševati, smo z raziskavo dobili kar nekaj zanimivih ugotovitev za razpravo. Večina anketiranih študentov diplomska dela vrednoti kot pomemben del knjižnične zbirke vsake visokošolske knjižnice, a glede ideje o njihovi elektronski oddaji in omogočanju dostopa širši javnosti prek svetovnega spleta se pojavljajo določeni dvomi.

Pri iskanju vzroka, zakaj je tako, smo največkrat naleteli na odgovor, vezan na tradicijo papirja in status, ki ga ima diplomsko delo v tiskani obliki. Ob tem se postavlja vprašanje, ali so študenti v času, ko večino študijskih obveznosti opravijo prek ali s pomočjo računalnika, resnično tako navezani na tradicijo ali gre razloge za odklonilen odnos do postavitve njihovih zaključnih del na svetovni splet iskati drugje. Misel, mogoče drzna, ki se nam ob tem utrne, je kvaliteta diplomskih del, ki nastajajo na slovenskih univerzah. Veliko bolj prikladna je njihova postavitve v skladišča knjižnic, kjer so daleč od oči bralcev, zavarovana pred tovrstnim ocenjevanjem in presojanjem. Gre zgolj za ugibanje in nikakor ne za sprejeto dejstvo, ki pa je vredno razmisleka, saj je, kot smo že omenili, praksa na fakultetah pogosto takšna, da se vse preveč poudarja predpisano obliko, ki ji mora delo ustrezati, samo kvaliteto pa se velikokrat jemlje za samoumevno, saj gre vendar za diplomsko delo. In nenazadnje, če je naša misel napačna, zakaj torej fakultete ne spodbujajo projektov elektronskega dostopa do diplomskih in magistrskih del ter doktorskih disertacij? Zakaj študenti z možnostjo spletnega dostopa do diplomskih del niso seznanjeni? Zakaj profesorji in tudi knjižničarji ne spodbujajo njihove uporabe? Kot smo že zapisali, se kvaliteta fakultete oziroma univerze kaže tudi skozi zaključna dela njenih študentov.

Veliko je razprav o tem, kako vzpostaviti in razvijati zbirke elektronskih diplomskih in magistrskih del ter doktorskih disertacij, kje jemati zgled, katere so pred-

nosti, kje so slabosti, koliko sredstev, kadra in tehnične opreme je potrebno, malo pa je zaslediti raziskav o tem, kako študenti gledajo na to literaturo v njeni tradicionalni, papirni obliki ter kako sprejemajo idejo o objavi svojega avtorskega dela na povsem nov način. Sami smo želeli ugotoviti prav slednje. Rezultati so pokazali, da večina anketiranih študentov z urejenostjo diplomskih del v njihovi visokošolski knjižnici ni seznanjena, čeprav knjižničarji velikokrat trdijo, da študenti diplomska dela zelo iščejo in uporabljajo. V naši raziskavi se s slednjo trditvijo ne moremo popolnoma strinjati, saj nepoznavanje urejenosti zbirke s strani študentov nakazuje tudi na neuporabo diplomskih del. Prav tako se je pokazalo, da respondenti niso seznanjeni s pogoji uporabe oziroma izposojajo gradiva na dom. Knjižničarji nekaterih fakultet so rezultate pripisali neresnemu reševanju anket, vendar menimo, da je rezultat, ki se je pokazal v anketi, zlasti posledica neuporabe gradiva. Pri tem dopuščamo možnost, da so vzrok lahko izkušnje in delno poznavanje knjižničnih pravil (npr. izposojajo se lahko samo diplomska dela, nastala po letu 2008 ipd.). Čeprav anketiranci ne uporabljajo ravno pogosto diplomskih del, se jih je večina strinjala s trditvijo, da so diplomska dela pomemben del knjižnične zbirke. Večina respondentov je zapisala, da so pomembna zato, ker služijo kot vzorec za lastno diplomsko nalogo. Iz odgovorov pa smo lahko razbrali, da bodo naloge verjetno uporabljali takrat, ko bodo pripravljali svoj izdelek. Na tem mestu bi zato poudarili, da so diplomska dela pomemben informacijski vir, saj prinašajo inovativne raziskave, poglobljene študije in obsežne sezname literature.

Večina fakultet, vključenih v raziskavo, zbirke elektronskih diplomskih del še nima, večina anketiranih študentov pa ni znala odgovoriti, ali ima njihova ustanova že vzpostavljeno zbirko. Predvidevamo, da smo jih z vprašanjem presenetili oziroma napeljali na misel, da so spregledali kaj pomembnega in bodo podali napačen odgovor. Izražena negotovost pomeni, da bi tovrstna zbirka lahko obstajala že nekaj časa, pa študenti, ki bodisi niso bili s tem seznanjeni ali te literature dejansko ne iščejo, zanjo sploh ne bi vedeli. Na fakultetah, kjer zbirke elektronskih zaključnih del obstajajo, veliko študentov pozna možnost elektronskega dostopa, vendar je še vedno nekaj takih, ki zanje ne vedo. Glede na to, da so bili v vzorec vključeni študenti zaključnih letnikov, za katere smo predvidevali, da že intenzivno razmišljajo o svojem diplomskem delu, sklepamo, da nekateri izmed njih tudi ne vedo za obveznosti, ki jih čakajo ob zaključku študija (npr. na mariborski univerzi je oddaja elektronske različice obvezna).

Večina anketiranih študentov je idejo o popolnem prehodu na oddajo diplomskih nalog v elektronski obliki označila kot slabo. Izjema je Univerza v Mariboru, kjer prevladuje odstotek tistih, ki so idejo označili kot dobro, kar gre najverjetneje pripisati izkušnjam s spletnim dostopom do zaključnih del, ki jih ima Ekonomsko-poslovna fakulteta. Prav tam je največji delež študentov idejo označilo kot zelo dobro. Ob tem so navedli tako prednosti kot slabosti tovrstnega načina oddaje, pri čemer je med prednostmi prevladovalo mnenje o boljšem dostopu

do tovrstnih del, med slabostmi pa tradicionalni vidik diplomskih del, ki v elektronskem okolju zbledi. Slabosti so se nanašale tudi na številne zlorabe, ki jim je e-delo izpostavljeno. Največja skrb, da bo nekdo kopiral njihovo delo in ga označil za svojega, obstaja na Fakulteti za strojništvo, kar je razumljivo, saj veliko diplomskih del tam nastane v sodelovanju z industrijo in imajo status *zaupno*. Velika večina vseh anketiranih študentov se je opredelila, da bi pri svojem študiju pogosteje uporabljali diplomska dela predhodnikov, če bi bila dostopna preko svetovnega spleta, in večina bi si tudi želela, da bi bilo njihovo delo vključeno v digitalno knjižnico. Ugotovitve, do katerih smo prišli na podlagi predstavljenih odgovorov, so, da si študenti želijo neke vrste hibridni način oddaje svojih del. Tiskana oblika, pa čeprav zgolj zaradi spomina in otipljive vrednosti, ter elektronska oblika, ki bo dejansko uporabna oziroma najpogosteje uporabljena. Slednji sistem vsekakor pomembno vpliva na delo knjižničarjev, elektronske oblike bi rešile nekaj tradicionalnih problemov knjižničarske dejavnosti (npr. pomanjkanje fizičnega prostora). Razmisлити bi veljalo tudi o smiselnosti hrambe obeh različic, saj so diplomska dela v tiskani obliki neizrabljena, medtem ko elektronski dostop bistveno poveča njihovo uporabo. V primerjavi med univerzami je bilo največ respondentov z Univerze v Ljubljani takih, ki so izrazili odklonilen odnos do vključitve svojega dela v digitalno knjižnico. Vzroke za to gre najverjetneje pripisati značilnostim študijskega področja. Navkljub temu se je polovica anketiranih študentov Univerze v Ljubljani, ki so odgovarjali, da svojega diplomskega dela ne bi želeli vključiti v digitalno knjižnico in s tem zagotoviti lažji dostop do njega, hkrati opredelila, da bi pri študiju pogosteje uporabljali diplomske naloge svojih predhodnikov, če bi te bile dostopne preko svetovnega spleta. Gre seveda za protislovje, o katerem študenti pri podajanju odgovorov niso razmišljali oziroma niso zaznali povezanosti med postavljenimi vprašanji.

Glede vzpostavitve digitalne knjižnice diplomskih nalog so bili anketirani študenti vseh štirih univerz enotni: boljši dostop do njihovih del je *pomembno*. *Zelo pomembno* pa je bila zanje trditev, da se z omogočenim lažjim dostopom do njihovega dela poveča možnost, da bodo delo opazili strokovnjaki, ki delujejo na istih področjih, in jim ponudili sodelovanje. Zato lahko delno zavrtnemo misel, da je študente strah zaradi izpostavljenosti lastnega dela. Predvidevamo, da navdušenje izhaja iz zavedanja, da obstaja možnost napredovanja, ne da bi pri tem pomislili tudi na pogoje, ki jih je potrebno izpolniti. Morda smo z našim razmišljanjem presegli razmišljanje študentov, ki so podali odgovore vedoč, da njihovo diplomsko delo (še) ne obstaja in njegove kvalitete še ni mogoče presojati. Vsekakor je v konkurenčnih časih priložnost za pridobivanje izkušenj na tovrsten način več kot dobrodošla.

Rezultati naše raziskave niso bili zadovoljivi in pričakovani. Pokazalo se je, da anketirani študenti diplomskih del svojih predhodnikov pri študiju ne uporabljajo dovolj. Če skušamo na podlagi rezultatov oceniti odnos študentov do diplomskih del v njihovi tradicionalni obliki, lahko zaključimo, da so zanje

pomembne zgolj kot otipljiv dokaz lastnega dosežka, njihovo uporabno vrednost pa opredeljujejo predvsem kot pomoč pri pisanju svoje zaključne naloge.

Tudi predpostavka, da študenti dobro poznajo portale univerz, se ni potrdila. Potrdila pa se je predpostavka o pomenu, ki ga študentje pripisujejo zaključnim delom svojih predhodnikov. Vendar tu ne gre za klasično branje, temveč za delno branje oz. pogosto za uporabo naloge kot bibliografsko-informacijskega vira. Pričakovana podpora ideji popolnega prehoda v elektronsko okolje se ni potrdila. Študentje imajo deljena mnenja, zato bi bilo potrebno morebitni prehod na elektronsko obliko zaključnih nalog vpeljati premišljeno in postopno.

4 Zaključek

Visokošolske knjižnice so se pod vplivom sprememb širšega okolja, v katerem delujejo, znašle pred številnimi izzivi. Eden izmed pomembnejših je zadovoljevanje potreb uporabnikov, katere se pod vplivom sodobnih tehnologij spreminjajo, tako da so vse časovne in prostorske ovire postale nesprejemljive. To pomeni, da mora biti informacija uporabniku na voljo takoj, ko jo potrebuje. Z razvojem digitalnih knjižnic je tovrstno zadovoljevanje uporabnikovih potreb postalo enostavnejše, čeprav postaja vloga knjižnic čedalje bolj »nevidna«. Boljši dostop do informacij se prepogosto pripisuje prednostim, ki sta jih prinesla svetovni splet in internet. Knjižnice imajo navkljub temu mnogo priložnosti, pokazati in dokazati svojo vrednost, zlasti v okviru ocenjevanja kakovosti univerz kot celote. Kakovost dostopa in obseg informacijskih virov je pomembno razvojno področje, v katerega sodijo tudi zaključna dela študija vseh stopenj.

ETD in sistemi elektronske oddaje zaključnih del prinašajo številne prednosti za študente, knjižnico in univerzo. Na tem področju je še nekaj pomembnih nerešenih vprašanj, predvsem problem avtorskih pravic in strah pred zlorabami. Ugotovili smo, da so ETD bolj uporabne, krog uporabnikov pa se je razširil tudi izven akademske sfere. Žal slovenske univerze zaostajajo v ustanavljanju institucionalnih repozitorijev, čeprav obstaja že nekaj oblik sistema. Popolnega prehoda na oddajo zaključnih del študija v elektronski obliki za zdaj še ni zaslediti, saj se tovrstnih projektov ne gre lotiti površinsko. Veliko oviro za vzpostavitev sistemov ETD v slovenskem prostoru vidimo tudi v decentralizaciji visokošolskih knjižnic in pomanjkljivih knjižničnih storitvah na nekaterih visokošolskih zavodih. Ovire, ki se kažejo v svetu in pri nas, so najverjetneje posledica odsotnosti enotnih pravil, smernic in nacionalne politike na tem področju.

Možna priporočila, ki bi izboljšala dostopnost in olajšala uporabo zaključnih del študija⁷:

- Vzpostavitev repozitorijev v skladu z mednarodnimi standardi za zbiranje in shranjevanje zaključnih del študija.
- Odrediti obvezno oddajo elektronske oblike zaključnih del študija na vseh članicah univerz v Sloveniji.
- Intenzivnejše in organizirano delo visokošolskih knjižničarjev na promociji repozitorijev in etične uporabe zaključnih del študija v okviru informacijskega opismenjevanja.

Navedeni viri

1. Ambrožič, M. in Rapuš, K. (2008). *Projekt DIZZIS – Razvoj digitalne zbirke znanstveno-raziskovalnih in strokovnih publikacij: zaključno poročilo o rezultatih opravljenega raziskovalnega dela*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica. Pridobljeno 28. 3. 2009 s spletne strani: http://www.nuk.uni-lj.si/dokumenti/2009/pdf/DIZZIS_porocilo_koncno.pdf
2. Ambrožič, M. (2004). Informacijski viri pri projektnem in raziskovalnem delu. V M. Ambrožič et al., *Informacijsko opismenjevanje: priročnik za delo z informacijskimi viri* (str. 13–68). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
3. Andrew, T. (2004). *Intellectual property and electronic theses*. Pridobljeno 5. 4. 2010 s spletne strani: http://www.thesesalive.ac.uk/archive/IP_theses.pdf
4. Borgman, C. L. (2003). The invisible library: paradox of the global information infrastructure: challenges faced by libraries and proposed research designs. *Library Trends*, 51 (4), 652–674.
5. Edminster, J. in Moxley, J. (2002). Graduate education and the evolving genre of electronic theses and dissertations. *Computers and Composition*, 19 (1), 89–104.
6. Fox, E. A. (ur.). (2004). *Electronic theses and dissertations: a sourcebook for educators, students, and librarians*. New York, Basel: Marcel Decker.
7. Južnič, P. (2008). Grey literature in Slovenia - traditional is solved, what's next? *The Grey Journal*, 4 (2), 97–104.
8. Južnič, P. (2009). Grey literature produced and made available by universities - helping future scholars or plagiarists? *The Grey Journal*, 5 (1), 23–30.

⁷ Priporočila so bila oblikovana na podlagi recenzentovih opomb, za kar se iskreno zahvaljujemo.

9. Katz, S. (2004). Inovative hypermedia ETDs and employment in the humanities. V E. A. Fox, E. A. (Ur.). *Electronic theses and dissertations: a sourcebook for educators, students, and librarians* (str. 9–18). New York, Basel: Marcel Decker.
10. Maccoll, J. (2002). Electronic theses and dissertations: a strategy for the UK. *Ariadne* 32. Pridobljeno 4. 4. 2009 s spletne strani: <http://www.ariadne.ac.uk/issue32/theses-dissertations/>
11. Moxley, J. M. (2001). Universities should require electronic theses and dissertations. *Educause Quarterly*, 3, 61–63. Pridobljeno 4. 6. 2010 s spletne strani: <http://net.educause.edu/ir/library/pdf/eqm0139.pdf>
12. Park, E. G., Zou Q. in Mcknight, D. (2006). Electronic thesis initiative: pilot project of McGill University Montreal. *Program*, 41 (1), 81–91.
13. Pokorn, D., Krstulović, Z. in Štular-Sotošek, K. (2009). Dostop do elektronskih virov - delovanje digitalne knjižnice Slovenije. *Organizacija znanja*, 14 (4). Pridobljeno 4. 6. 2010 s spletne strani: http://splet02.izum.si/cobiss-oz/news.jsp?apl=/2009_4/ar11.jsp
14. Stock, C. (2008). Open access to full text and ETDs in Europe: improving accessibility through the choice of language? *The Grey Journal*, 4 (2), 73–82.
15. Wood, G. (2004). Academic original sin: plagiarism, the internet and librarians. *The Journal of Academic Librarianship*, 30 (3), 237–242.
16. Yiotis, K. (2008). Electronic theses and dissertation (ETD) repositories. What are they? Where do they come from? How do they work? *OCLC Systems and Services*, 24 (2), 101–115.
17. Zakon o knjižničarstvu. (2001). *Uradni list RS*, št. 87.
18. Zakon o obveznem izvodu publikacij. (2006). *Uradni list RS*, št. 69.
19. Žumer, V. (2007). Roki hranjenja dokumentarnega gradiva Univerze in njenih članic. V J. Ciperle (Ur.), *Varstvo arhivske in muzejske kulturne dediščine Univerze v Ljubljani* (str. 31–51). Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Maja Železnik je diplomantka dodiplomskega študija na Oddelku za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Naslov: Stantetova 30, 2000 Maribor

Naslov elektronske pošte: maja.zeleznik@gmail.com

Dr. Primož Južnič je zaposlen kot izredni profesor na Oddelku za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo pri Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Naslov: Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naslov elektronske pošte: primoz.juznic@ff.uni-lj.si